

УДК 364.442.2: 343.811(477)

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Лучко С.В., адвокат

м. Дніпропетровськ

Стаття присвячена теоретичним та практичним засадам соціальної роботи із засудженими в кримінально-виконавчих установах Державної пенітенціарної служби України.

Ключові слова: теорія, практика, засади, соціальна робота, засуджений, кримінально-виконавча установа.

Лучко С.В. ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ В УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ / г. Днепропетровск, Украина

Статья посвящена теоретическим и практическим основам социальной работы с осужденными в уголовно-исполнительных учреждениях Государственной пенитенциарной службы Украины.

Ключевые слова: теория, практика, социальная работа, осужденный, уголовно-исполнительное учреждение.

Luchko S.V. CONCEPT AND CONTENT OF SOCIAL WORK AT CRIMINAL-EXECUTIVE INSTITUTIONS OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE OF UKRAINE / Dnipropetrovsk, Ukraine

The article is dedicated to theoretical and practical basis of social work with convicts at criminal-executive institutions of the State penitentiary service of Ukraine.

Key words: theory, practice, basis, social work, convict, criminal-executive institution.

Правовий інститут виховного впливу на засуджених до позбавлення волі значно розширився та набув нового змісту у зв'язку з прийняттям Верховною Радою України 11 липня 2003 року і введенням у дію 1 січня 2004 року нового Кримінально-виконавчого кодексу України. Визначення виховної роботи, яка відповідно до Виправно-трудоного кодексу УРСР (1970 року) була спрямована на виховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, бережливого ставлення до державної власності, на підвищення їх свідомості і культурного рівня та розвиток корисної ініціативи [1, 152], змінилось, не втративши вищезазначеного спрямування, на соціально-виховну роботу [2, 65]. Так, уперше на рівні закону закріплено поняття соціально-виховної роботи як цілеспрямованої діяльності персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених [3, 412]. Цей факт безперечно свідчить про те, що соціальна робота, у поєднанні з виховною, визнається інститутом, який створює умови для досягнення мети кримінально-виконавчого законодавства.

Мета статті полягає в доведенні того, що соціальна робота із засудженими в Україні посідає ключове місце в кримінально-виконавчому праві та є складовим елементом мети виконання і відбування кримінального покарання.

Теоретичною основою написання статті стали праці вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема В.А. Бадири, Л.В. Багрій-Шахматова, Ю.В. Бауліна, Є.М. Бодюла О.В. Беци, І.Г. Богатирьова, В.О. Глушкова, Т.А. Денисової, М.Г. Деткова, О.М. Джужи, В.О. Корчинського, О.М. Костенка, В.А. Львовичкіна, В.О. Меркулової, О.І. Марцева, М.І. Мельника М.П. Мелентьєва, П.П. Михайленка, О.О. Наташева, В.П. Петкова, Г.О. Радова, О.Л. Ременсона, І.С. Сергєєва, В.М. Синьова, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова, В.П. Тихого, І.В. Шмарова, І.С. Яковець та ін.

Відаючи належне їх досягненням та використовуючи їх у даній статті, ми не тільки розкриваємо їх певним чином, а на їх основі здійснюємо постановку нового наукового завдання щодо соціальної роботи із засудженими, які відбувають покарання в кримінально-виконавчих установах Державної пенітенціарної служби України.

Важливо наголосити, що довгий час вважалося, що засуджені не можуть бути клієнтами соціальної роботи: вони не є повноправними членами суспільства і відбувають кримінальне покарання, фактично не маючи права на допомогу соціальних працівників. По суті справи, об'єктивний, соціально обумовлений феномен злочинності розглядався не з наукової точки

зору, а з позицій моралі. Суспільство розглядало злочинців як групи відчужених елементів, які перебувають поза суспільством.

Поява нового поняття „соціально-виховна робота” в кримінально-виконавчому законодавстві безумовно була пов’язана з необхідністю реформування пенітенціарної системи в Україні, спрямованого на гуманізацію та соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародних актів про права і свободи людини, встановлення системи соціальних і правових гарантій, що забезпечують правовий статус засуджених, приведення порядку і умов відбування покарання у відповідність із загальновизнаними міжнародними стандартами.

У зв’язку з цим, для безпосереднього забезпечення оптимальних умов відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі та проведення із засудженими соціально-виховної і психологічної роботи були створені відділення соціально-психологічної служби як основна організаційна ланка в структурі установи виконання покарань [4, 169]. Слід наголосити, що установами виконання покарань накопичений певний досвід соціального супроводу, адаптації та реабілітації засуджених у відповідних структурних дільницях у період відбування покарань.

Однак, не дивлячись на вищезазначене, у кримінально-виконавчому праві України на сьогоднішній день відсутнє визначення поняття соціальної роботи в установах виконання покарань та його закріплення й конкретизація в кримінально-виконавчому законодавстві. Зазначене актуалізує тему нашого дослідження та необхідність теоретико-правового обґрунтування соціальної роботи із засудженими у кримінально-виконавчих установах закритого типу.

Поняття „соціальна допомога” у Великому енциклопедичному юридичному словнику трактується як вид матеріальної підтримки громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах, що надається у грошовій або натуральній формі, у вигляді послуг за рахунок бюджетних коштів та благодійницьких надходжень [5, 221]. Зазначене поняття, на нашу думку, звужує зміст соціальної допомоги, трактуючи її виключно видом матеріальної підтримки.

У підручнику „Основи соціальної роботи” соціальна допомога визначається як система соціальних заходів у вигляді сприяння, підтримки та послуг, які надаються окремим особам або групам населення соціальною службою з метою подолання та пом’якшення життєвих труднощів, підтримання їх соціального статусу і повноцінної життєдіяльності, адаптації в суспільстві [6, 13]. Отже, соціальна допомога, включаючи в себе систему соціальних заходів, не повинна обмежуватися виключно матеріальною підтримкою. Також важливим, на нашу думку, є той факт, що необхідність надання послуг соціальної допомоги соціальною службою свідчить про професійний характер цього виду діяльності.

О.О. Лук’ячук, досліджуючи правові та організаційні аспекти соціальної роботи із засудженими, які відбувають покарання у виді позбавлення волі [7, 48], соціальну допомогу засудженим визначає в широкому та вузькому розумінні.

У широкому розумінні – як сукупність організаційно-правових, соціально-економічних та ідеологічних заходів, спрямованих на створення умов, що сприяють включенню засуджених у нормальну життєдіяльність на волі після відбуття покарання. У вузькому – систему організаційно-правових, соціально-економічних та ідеологічних заходів, що реалізуються учасниками кримінально-виконавчих відносин, спрямованих на створення передумов для виправного процесу та надання матеріальної та іншої соціальної підтримки засудженим, які її потребують [7, 52].

Враховуючи вищезазначене, а також історичні аспекти становлення та розвитку інституту надання допомоги засудженим у період відбування покарань та після його завершення, ми розуміємо під поняттям „соціальна допомога засудженим” комплекс державних і недержавних організаційно-правових, соціально-економічних, психолого-педагогічних та ідеологічних заходів у вигляді сприяння, підтримки та послуг, які надаються засудженим, з метою подолання та пом’якшення життєвих труднощів, підтримання їх соціального статусу і повноцінної життєдіяльності та спрямовані на створення передумов для виправного процесу і адаптації їх у суспільстві.

Ми підтримуємо думку О.О. Лук'янчук, яка стверджує, що інститут надання допомоги злочинцям і сучасна соціальна робота із засудженими мають загальний об'єкт – засудженого, який потребує допомоги, а також схожий зміст – діяльність щодо надання необхідної допомоги [7, 54]. Вітчизняні вчені В. Андрущенко, М. Лукашевич та інші, спираючись на теорію О. Холостової, під поняттям „соціальна робота” розуміють професійну діяльність з надання допомоги інвалідам, групам і спільнотам, посилення чи відродження їхньої здатності до соціального функціонування та створення сприятливих умов для досягнення цих цілей [8, 16]. Т.В. Семигіна під соціальною роботою розуміє професійну діяльність фахівців із соціальної роботи, основною цінністю якої є якість життя кожної людини [9, 116].

В.П. Бех зазначає, що сутність соціальної роботи як цілісності в будь-якому суспільстві має загальну рису, завдяки якій вона відрізняється від економічної, політичної та ідеологічної складової у соціальному організмі. Це – творення і відтворення людини як єдиного джерела соціального світу і головного суб'єкта соціального життя [10, 37].

Прикладом широкого тлумачення управлінського змісту соціальної роботи є трактування А.Й. Капської, яка розуміє останню як філософський, психолого-педагогічний феномен, який вбирає в себе багатогранність будь-якої особистості та професійної діяльності фахівця в соціальній сфері: „Це інтегрована управлінська діяльність, спрямована на зміну сукупності умов функціонування і розвитку процесів із метою досягнення оптимізації їхньої відповідності до інтересів і потреб особистості, груп суспільства”.

При цьому автор пояснює, що таке широке тлумачення соціальної роботи дозволяє розглядати її як феномен, метою якого є корекція соціальних відносин, соціальних процесів, соціальних умов і соціальних технологій. Можна говорити про соціальну роботу не лише як професійну практичну діяльність, але і як феномен суспільного життя, який включає практичну, наукову і навчальну діяльність у цій галузі, а також знання, визнання, інституціалізацію в суспільстві цього феномена [11, 17].

П.Д. Павленок стверджує, що соціальну роботу можна (і необхідно) розглядати не тільки як діяльність, спрямовану на надання допомоги, але і як діяльність з попередження негативних наслідків у поведінці, у життєдіяльності окремих особистостей, груп, прошарків [12, 46]. Потрібно не тільки лікувати „соціальні хвороби”, зазначає він, але й попереджувати їх.

Закон України „Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю” соціальну роботу визначає як діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ, що здійснюють соціальну роботу, а також фахівців із соціальної роботи та волонтерів, яка спрямована на соціальну підтримку сімей, дітей та молоді, забезпечення їхніх прав і свобод, поліпшення якості життєдіяльності, задоволення інтересів та потреб.

Таким чином, аналіз запропонованих визначень вказує на те, що спільним для них є розуміння соціальної роботи як професійно практичної діяльності, де акцент робиться на допомозі індивіду, групі осіб, спільноті в кризових або важких життєвих ситуаціях. Важливе місце в соціальній роботі, на нашу думку, повинно відводитись і профілактиці виникнення таких ситуацій.

Кримінально-виконавчий кодекс України, зобов'язавши органи і установи виконання покарань створювати умови для виправлення і ресоціалізації засуджених, визначає цю діяльність одним із напрямів державної соціальної політики. Адже не є таємницею те, що кримінально-виконавча система на сьогоднішній день сприяє проблемам безробіття, бездомності, бідності та злочинності в Україні, тобто тим проблемам, на розв'язання яких спрямована соціальна політика.

Так, Д. Ягунов, досліджуючи соціальну політику держави стосовно засуджених, робить висновок про те, що ресоціалізація – це напрям державної соціальної політики, спрямований на надання комплексу соціальних послуг засудженим, які відбули чи відбувають покарання, та особам, для яких ув'язнення обрано як запобіжний захід, з метою їх повернення до суспільства і включення як здорових і повноцінних його членів. Реалізація цього напрямку соціальної політики держави, стверджує він, відбувається в результаті створення відповідних управлінських механізмів взаємодії між установами пенітенціарної системи, спеціалізованими державними агенціями, на які покладено обов'язок надання засудженим та ув'язненим

соціальних послуг як у пенітенціарних установах, так і в умовах вільного суспільства, та громадськими інституціями.

Така позиція автора, на нашу думку, зводить роль пенітенціарної установи в процесі виправлення і ресоціалізації засуджених лише до організаційного його забезпечення. Тобто кримінально-виконавча установа розглядається не як один із суб'єктів ресоціалізації, а лише як посередник між засудженими і спеціалізованими державними та громадськими інституціями, на які покладено професійний обов'язок надання засудженим та ув'язненим соціальних послуг. Це було б дуже добре, якби така модель ресоціалізації реально працювала в масштабах країни. Ми схиляємося і до позитивних результатів її діяльності.

На сьогоднішній день, на нашу думку, роботі такої моделі перешкоджає відсутність, по-перше, єдиної цілісної системи, чіткої організаційно-управлінської структури спеціалізованих державних інституцій, на які б поклалися обов'язки щодо надання засудженим соціальних послуг (або взагалі відсутність таких державних інституцій); по-друге, механізмів (основних напрямів та форм взаємодії) співпраці цих інституцій з пенітенціарними установами. Отже, на сьогоднішній день, на нашу думку, установа виконання покарань є головним та, на жаль, єдиним законодавчо визначеним суб'єктом ресоціалізації засуджених у період відбування ними покарання у виді позбавлення волі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виправно-трудоий кодекс України: науково-практичний коментар / [відп. ред.: Шакун В.І.]. – К.: НАВСУ – „Правові джерела”, 2000. – 335 с.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – № 3.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар / Степанюк А.Х., Яковець І.С. За заг. ред. Степанюка А.Х. – Х.: ТОВ „Одіссей”, 2005. – 560 с.
4. Положення про відділення соціально-психологічної служби установи виконання покарань / Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 17.03.2000 року № 33 // Збірник нормативних документів і методичних рекомендацій з питань організації виховної та соціально-психологічної роботи серед осіб, засуджених до позбавлення волі / [Уклад.: Ю. Олійник, С. Скоков, О. Янчук]. – К.: МП „Леся”, 2002. – 312 с.
5. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за редакцією акад. НАН України Ю.С. Шемшученка]. – К.: ТОВ Видавництво „Юридична думка”, 2007. – 992 с.
6. Основы социальной работы: учебник / [отв. ред. П.Д. Павленок]. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 395 с.
7. Лукьянчук Е.О. Правовые и организационные аспекты социальной работы с осужденными, отбывающими наказание в виде лишения свободы: дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Лукьянчук Елена Олеговна. – Вологда, 2007. – 203 с.
8. Социальная работа: уч. пособие / [под ред. В.И. Курбатова]. – 2-е изд. – Рн/Д.: Феникс, 2003. – 479 с.
9. Семигіна Т. Соціальні працівники: як їх навчати / Т. Семигіна // Соціальна політика і соціальна робота. – 2002. – № 1 (21). С. 115–119.
10. Бех В.П. Цілісність соціальної роботи: методологічні, теоретичні та праксеологічні аспекти / В.П. Бех // Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії та практики: матеріали доповідей на Міжнародній науково-практичній конференції 29-31 жовтня 2002 р. – К., 2002. – С 37–39.
11. Соціальна робота: технологічний аспект / [за заг. ред. проф. А.Й. Капської]. – К.: ДЦССМ, 2004. – 364 с.
12. Основы социальной работы: учебник / [отв. ред. П.Д. Павленок]. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 395 с.